

АМИР ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИДА САНЪАТНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

Ачилдиева Муяссархон

Фарғона давлат университети “Санъатшунослик” факултети
“Муסיқа таълими ва маданият” кафедраси ўқитувчиси

Аткиёева Рухшона

Фарғона давлат университети “Санъатшунослик” факултети
“Муסיқа таълими” йўналиши 1-босқич талабаси.

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада ўрта асрнинг йирик давлат арбоби, буюк туркий саркардаси, кучли, марказлашган давлат асосчиси, илм-фан ва маданият ҳомийси Амир Темурнинг санъат ва маданиятга нисбатан эътибори ҳақида фикр ва мулоҳазалар келтирилади.

***Калим сўзлар:** Мақом, ички дирижёр, мехтар, бадиий назира, «Бадоеъ ул-вақоеъ», «Бобурнома», «Рисолаи муסיқий».*

ABSTRACT

This article presents thoughts and comments about Amir Temur's attention to art and culture, a great statesman of the Middle Ages, a great Turkish general, the founder of a strong, centralized state, a patron of science and culture.

***Key words:** Maqam, internal conductor, mekhtar, artistic director, "Badoe' ul-waqae", "Boburnoma", "Risolai muziky".*

КИРИШ

Ўрта асрнинг буюк саркардаси Амир Темур илм-фан ва жанговорлик бобида устунлик жиҳатларини бевосита намоён қилган. Лекин, шу билан бирга у санъат ва маданиятга беътибор бўлмаган. Темурийшунос олимларнинг таъкидлашларича айнан санъат ва маданиятнинг цивилизацияси Темурийлар даврида катта аҳамият касб этган.

Соҳибқирон Амир Темурнинг саъй-ҳаракати билан Самарқанд саройида қарор топган илғор муסיқий аъёналар унинг ворислари: -Шоҳрух Мирзо, Мироншоҳ, Халил Султон, Улуғбек Мирзо, Абулқосим Бобур Мирзо, Ҳусайн Бойқаро, Бойсунғур Мирзо, Султон Бадиуззамон Мирзо, Умаршайх Мирзо, Бобур Мирзо каби Темурий ҳукмдорлар томонидан муносиб давом эттирилган эди.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Улуғ мутафаккир Низомиддин Мир Алишер Навоий даҳоси ила ўзбек мутоз адабиётига асос солинган давр (XV асрнинг иккинчи ярми)га келиб

анъанавий санъат турлари қатори мумтоз миллий муסיқа ҳайратомуз даражада юксалди. Жумладан, дастлаб Амир Соҳибқирон саройида жорий этилган ҳамда руҳий юксалишнинг бадий тимсолига айланган Ўн икки мақом тизими кенгрок маданий худудда амалий қўллана бошланди. Мазкур тизим заминидаги улуғвор ғоялар Лутфий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий асарларида қўлланган хос атама ва истилоҳлар воситасида тараннум этилган бўлса, махсус рисолаларда битилган илмий-назарий асослари бастакорлар учун ижодий манба сифатида хизмат қилган. Бу борада Мир Алишер Навоий таклифи билан ёзилган муסיқага оид илмий ишлардан, айниқса, Ҳазрат Жомийнинг “Рисолайи муסיқий” ва Зайнулобидин Ҳусайнийнинг “Қонуни илми ва амали муסיқий” (“Муסיқанинг илмий ва амалий қонунлари”) асарлари алоҳида муҳим ўрин тутган. Улуғ устозлар – Сафиуддин Урмавий ва Абдулқодир Мароғийга муносиб издошликда ёзилган бу тадқиқотлар мазмунида Ўн икки мақом тизими давр талаби кесимида ишончли ёритилган эдики, шу аснода бу мумтоз санъатдан нафақат сарой муסיқачилари, балки маданий марказларда истиқомат қилувчи бошқа муסיқачилар ҳам баҳраманд бўлганлар. Бунда муסיқа таснифотчиси ушбу тизимдан ўрин олган мукамал парда ва куй тузилмаларидан андоза олиб, уларни турли вазндаги усулларга ижодий пайвандлаши лозим бўлган. Бадий назиранинг муסיқадаги бир кўриниши бўлган мазкур ижодий анъана ўлароқ ҳар бир бастакорнинг истеъдод даражасини кўрсатувчи кўплаб мумтоз асарлар ижод этилган эди.

Ёзма манбаларда бу даврнинг беназир муסיқачилари – ижодкор ва ижрочилари қаторида Устод Қулмуҳаммад Удий, Ҳожа Абдуллоҳ Садр, Устод Саййидахмад Гижжакий, Устод Ҳасан Удий, Устод Ҳусайнийи Кучак Нойи, Ҳофиз Басир, Шайх Нойи, Ҳожа Абдулло Марварий, Дарвеш Шодий, Мир Азу, Гулом Шодий, Паҳлавон Муҳаммад Гуштигир, Мир Саид Гўянда, Ҳожа Шихобиддин, Қосимали Қонуний, Ҳожа Камолиддин Удий, Али Кармол Удий, Ҳожа Камолиддин Ҳусайн, Ҳожа Муҳаммад Марварид, Ҳожа Юсуф Бурҳон, Абу Саид Муҳаммад Румий ва бошқа кўплаб намояндалар зикр этилади. Муסיқачилар вазият тақозоси билан ҳашаматли саройларда, нафис мажлисларда, ҳукмдорларнинг манзарали боғларида, турли тантана ва тўй-томошаларида маҳоратларини намойиш этганлар. Тадбирларда иштирок этадиган муסיқачиларнинг мартабасига яраша алоҳида ўрин-жойлари ҳам бўлган. Зайниддин Восифийнинг “Бадоеъ ул-вақоеъ” асарида замонасининг

беназир созанда-хонандалари ҳақида ажойиб ташбеҳли тавсифларни учратамиз.¹

Жумладан, унда ёзилишича: “Созандалар пешвоси устод Саййидахмад Ғижжакий эдики, фалак Шарқ куёшининг заррин жомини унинг ғижжаки тоси учун муносиб кўрарди; жаннат хурлари ғижжак камончасининг тори учун ўз анбарин соч толаларини келтирарди”. Қосимали Қонуний эса “шундай созанда эдики, фалак ойи унинг қонуни торлари учун деб толасидан кумуш калавасини келтирарди”. Ўша давр аксарият мусиқачилари тасаввуф таълимотидан баҳра олгани ёхуд тариқат аҳли бўлгани ҳам эътиборлидир (бунга, жумладан, Камолиддин Беҳзод ва унинг шогирдлари томонидан тасвирланган миниатюралардаги мусиқачиларнинг белбоғи рамзий ишора беради). тасаввуф таълимотидан баҳра олгани ёхуд тариқат аҳли бўлгани ҳам эътиборлидир (бунга, жумладан, Камолиддин Беҳзод ва унинг шогирдлари томонидан тасвирланган миниатюралардаги мусиқачиларнинг белбоғи рамзий ишора беради).

Тасаввуф таълимоти ва намояндаларининг шарофати ила мусиқа моҳиятини теран англаш, тинглов жараёнида унинг ёқимли (самоъ) нағмаларида зуҳур этган мутлоқ гўзаллик живалаларига руҳий важд ҳолатида боғланиш маданияти кенг ёйила бошлаган. Буни Зайниддин Восифийнинг “Бадоеъ ул-вақоеъ”сида келтирилган қуйидаги ривоят мазмунидан ҳам англаш мумкин: “Нақл қилишларича Ҳожа Товус Девоннинг таъзияси куни эътиборли ва мансабдор кишилар Ҳофиз Басирдан ашула айтишни илтимос қилганлар. Ҳофиз Ҳожу Кирмонийнинг “Вафоти беҳ бувад онро, ки дар вафои ту навбат” (“Сенга вафо қилмаганларнинг ўлгани беҳроқ”) деб бошланадиган ғазалини бошлаб қуйидаги байтга етган:

Дар оташ афканам он дил, ки дар зами ту насўзад,

Ба бод бардиҳам он жон, ки дар ҳавои ту навбат...

Мазмуни: Ғамингда қуймаган дилни ўтга ташлайман.

Сен учун ёнмаган жоннинг кулини кўкка совураман.

Айвон кунжидан бир мусича парвоз қилиб, ўзини ҳофизнинг қўйнига ташлаган ва жон берган. Ўша куни қарийб қирқ киши ҳушидан кетган. Уларни мажлисдан кўтариб олиб чиқишган”. Санъаткорларга оид юқорида қайд этилган олижаноб фазилат ва сифатлар, Амир Темур обидаларга нисбатан эҳтиёткор булган. Бунга мисол тариқасида Регистон ансамблини олишимиз

1 Алишер Навоий. Асарлар. 12 т. Мажолис ун-нафоис.(Нашрга тайёрловчи ва сўнг сўз муаллифи Суйима Ғаниева. Мухаррир Порсо Шамсиев).12 т., Тошкент, Ғ.Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1966, 169 - 210 бетлар; Бадоеъ ул-вақоеъ. Форсийдан Наим Норқулов таржимаси. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти таржимаси, ЎзР ФА академиги Алибек Рустамий таҳрири остида. Т., 1997.). x

мумкин. Олимларининг изланишлари натижаси бутун дунёни лол этди. Сабаби шундаки, улар илк мусиқий чироқлар (светомузыка) лар айнан Амир Темур даврида пайдо булганлигини исботлашди. Яъни Регистоннинг марказида жойлашган фавворанинг ичидан рангли, нур таратувчи балиқларнинг суяклари топилган. Амир Темур сарой созандаларини тунда фаввора олдида мусиқа ижро этирар эди. Мусиқа билан биргаликда фаввора ичидаги балиқлар ўзидан нур таратар эди. Айнан ушбу кайфият сарой хизматчиларининг бевосита маданий хордик, олишларига ёрдам берар эди. Ушбу мисол орқали Амир Темурни мусиқий-эстетик маданиятга бўлган эътиборини кучли эканлигини гувоҳи бўламиз.

Дарвиш Али Чангий ўзининг “Рисолаи мусиқий” асарида Амир Темурнинг теран мусиқий идрокини қайд этаркан, шу ўринда Абдулқодир Мароғий билан боғлиқ юқорида келтирилган воқеанинг бошқа бир тафсилотини баён этади. Шунга кўра, ўлим жазосидан озод этилган, лекин шаҳар ҳудудидан ташқарида яшашга маҳкум этилган Абдулқодир Мароғий Соҳибқироннинг Ироққа қайта юриши ҳақида хабарни эшитгач Амирга ўз садоқатини билдириш истагида бир шеър ёзади. “Чун мирави сўйи Ироқ фаромушам накун, фаромушам накун...” (“Ироқ сари йўлга чиқсанг мени унутма, мени унутма...”) мисраси билан бошланувчи бу ғазални Мароғий Ироқ мақоми оҳангларига боғлайди. Ижодкор “Амали Тарона” номини берган бу асарини Соҳибқирон қулоғига етказиш борасида турли ҳажмдаги зангула (кўнғироқча)лардан ажойиб тарзда фойдаланган эди. Беназир санъаткор бу кўнғироқчаларни сарбоннинг розилиги билан карвондаги туяларга бир тартибда боғлаттириб чиқади. Бунда туяларнинг бир маромдаги юриши назарда тутилган. Филҳол, карвон ҳаракатга келгач кўнғироқчалардаги зарблардан “Амали Тарона” куйи садолана бошлайди. Табиийки, мусиқа моҳиятини чуқур англовчи улуғ Соҳибқирон кўнғироқчаларнинг муайян усулга йўғрилган оҳанглари мазмунига зийраклик билан ўз эътиборини қаратади. У масалага ойдинлик киритиш истагида, сарой мусиқачиларининг раҳбари Хожа Абдуллоҳ Ларийни ўзига чорлаб ундан зангулалар қандай куй таратаётганлигини сўрайди.

Шунда Хожа Абдуллоҳ Соҳибқирондан аввал бечора Абдулқодирни авф этишини сўрайди ва бу илтимоси қондирилгач “Амали Тарона” шеърини ўқиб беради. Шундан сўнг Амир Темур Мароғийнинг содиқлигига тўла ишонч ҳосил қилиб, унга аввалгидай марҳаматлар кўрсата бошлаган экан.

ХУЛОСА

Хулоса ўрнида айтиш жоизки, санъат аҳлига меҳр-мурувват кўрсатишда улуғ Соҳибқиронга эргашган Темурий ҳукмдорларининг маданий сиёсатлари

ўлароқ санъат турлари равнақ топди, жаҳон маданиятида ўчмас из қолдирган кўплаб мусиқа устозлари ва мусиқашунос олимлар етишиб чиқди, мусиқанинг ижтимоий-маданий аҳамияти беқиёс юксалди. Бу ҳол ўзбек мусиқа санъатининг кейинги асрлардаги тадрижида ижобий натижалар омили бўлди.²

Пировардида, Ўн икки мақом тизими заминида шаклланган Бухоро Шашмақоми, Хоразм мақомлари ва Фарғона-Тошкент мақом йўллари бизгача бебаҳо маънавий мерос сифатида етиб келди. Мусиқий мерос баробарида ўтмиш илмий рисолаларига бўлган ижтимоий-маънавий эҳтиёж ҳам бугунги кунда тобора ортган. Жумладан, 1997 йили Абдурахмон Жомийнинг “Рисолайи мусиқий”си ўзбек тилида нашр юзини кўрди.

Амир Соҳибқирон даврида асос солинган яна бир анъана –“оламнинг турли тарафидан йиғилган тиллари ва кийимлари бир-бирларидан фарқли ҳар қайси мамлакат созандалари, ҳар бир иқлимнинг санъат аҳллари” (“Зафарнома”) ўз расми билан куй ва айтим ижро этиш удумлари 1997 йилдан буён Самарқанд шаҳрида мунтазам ўтказиб келинаётган “Шарқ тароналари” халқаро мусиқа фестивали мазмунида ўзига хос замонавий кўриниш касб этиб келмоқда.

REFERENCES

1. Алишер Навоий. Асарлар. 12 т. Мажолис ун-нафоис.(Нашрга тайёрловчи ва сўнг сўз муаллифи Суйима Ғаниева. Муҳаррир Порсо Шамсиев).12 т., Тошкент, Ғ.Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1996; Тошкент – 1979 йил;
2. Бобур. З.М. Бобурнома.–Тошкент, “Ўқитувчи”,2008. по музыке Дервиша Али (XVII века).– Т., 1946.
3. Темур тузуклари.(Форсчадан Алихон Соғуний ва Ҳабибулло Кароматов таржимаси). – Тошкент, Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991, .
4. Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 1 жилд..
5. О.А.Иброхимов; „Темурийлар даврида мақом санъати”2019.
6. Adiljanovna, A. M., Nurullaevna, N. M., Abdumalikovna, Y. D., Sharobidinovich, M. J., Abdujalil Abduvalio'g'li, A., & Behzod Asqaralio'g'li, T. (2021). Academic Yunus Rajabi and His Scientific Heritage. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 9092-9100.
7. Achildiyeva, M., Хожимаматов, А., & Ikromova, F. (2022). Shashmaqom saboqlari:" Navo" maqomi xususida. *INTERNATIONAL JOURNAL FOR ENGINEERING AND MANAGEMENT RESEARCH*, 11(01), 55-58.

² (Абдурахмон Жомий. Рисола-йи мусиқий. Форс тилидан Нафас Шодмон таржимаси, ЎЗР ФА академиги Алибек Рустамий таҳрири остида. Т., 1997.).

8. Achildiyeva M, Ikromova F (2021) ABOUT MAHMUDJON TOJIBOYEVS PEDAGOGICAL ACTIVITY GALAXY INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (GIIRJ) 9(5) 240-244
9. Achildiyeva M, Ikromova F (2021) TANBUR ONE OF ANCIENT INSTRUMENTS GALAXY INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (GIIRJ) 9(6) 302-308
10. Achildiyeva M, Ikromova F(2022) CHOIR ART IN UZBEKISTAN BOTIR UMIDJONOV (EURASIAN JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES 7 54-56
11. Achildiyeva, M., & Ikromova, F. (2021). The third renaissance towards ascending. *EUROPEAN SCHOLAR JOURNAL "An open access, peer reviewed multidisciplinary journal"*, 2(9), 17-20.
12. Achildiyeva M, Hojimatov A, Yuldasheva D, Ikromova F (2021) Uyghur Folk Singing Genre Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry 12 (10) 3510-3515
13. Achildiyeva, M., & Ikromova, F. (2022). РЕЙНГОЛЬД ГЛИЭР ВА ТОЛИБЖОН СОДИҚОВНИНГ «ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН» ОПЕРАСИДА МАҚОМ ЙЎЛЛАРИНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ. *Science and innovation*, 1(С4), 23-28.
14. Hojimatov, A., & Ikromova, F. (2022). МУСИҚИЙ САҲНАВИЙ АСАРЛАРНИНГ ИЖРОЧИЛИК МУАММОЛАРИ (ЎЗБЕКИСТОН КОМПОЗИТОРЛАРИ ИЖОДИ МИСОЛИДА). *Science and innovation*, 1(С4), 29-33.
15. Ikromova, F. (2022). SHASHMAQOMDA TURKUM ASAR TARONALARI. *Science and innovation*, 1(С4), 34-37.
16. Hojimatov, A. (2022). CHANG CHOLG 'USI TARIXIGA BIR NAZAR VA UNING ORNAMENTAL BEZAKLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 265-275.
17. Achildiyeva, M. (2022). SHASHMAQOM MUSHKILOT BO'LIMINING NAZARIY ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 344-352.
18. Achildiyeva, M., & Ikromova, F. (2020, December). THE PLACE OF UZBEK MUSIC IN THE ART. In *Archive of Conferences* (Vol. 10, No. 1, pp. 90-93).
19. Achildiyeva, M. (2022). SHASHMAQOM MUSHKILOT BO'LIMINING NAZARIY ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 344-352.